

Per Elof Vingren hade inte glömt sitt uppdrag från samtalet med sin efterträdare på inrikesavdelningen. Han skulle hålla ett öga på Stig Wennerström i hopp om att det ärende som bar dennes namn skulle kunna avslutas en gång för alla. Han hade dessutom kommit överens med Filip Grudemark om att rapportera till honom om han lade märke till några konstigheter, men inte själv vidta några åtgärder – det låg på försvarsstabens och ytterst på säkerhetspolisens ansvar – och han också lovat att inte informera någon på kommandoexpeditionen om detta speciella uppdrag. Ville Grudemark tala med Årmann var det hans sak. Egentligen skulle Per Elof Vingren inte behandla Stig Wennerström annorlunda än någon annan på kommandot. Vingren var säkerhetsansvarig och som sådan skulle han hålla ett öga på alla anställda, på att säkerhetsföreskrifterna efterlevdes, men hans uppmärksamhet skulle vara extra skärpt vad gällde Wennerström – det var ungefär så de hade sagt – vad det nu kunde innebära.

När han ibland tittade in i sina kollegors rum efter arbetsdagens slut fanns det lika lite att anmärka mot hur Wennerström följde säkerhetsföreskrifterna som mot någon annan. Han hittade aldrig en hemlig handling liggande framme i Wennerströms rum. Aldrig kom Wennerström till honom och frågade efter uppgifter eller handlingar som han inte hade med att göra. Han snokade inte, var inte nyfiken, ställde inga konstiga frågor; kort sagt, han var som alla andra. På kommandoexpeditionen lånade de handlingar mellan sektionerna och ställde frågor om varandras arbete, eftersom gränserna var flytande, uppgifter skar in i varandra. Men Stig Wennerström frågade inte Per Elof Vingren mer än Per Elof Vingren frågade Stig Wennerström. Och Vingren var efter sin tid på försvarsstabens inrikesavdelning tillräckligt medveten om säkerhetsarbete – själv brukade han säga miljöskadad – för att inte ha uppmärksamheten skärpt. (Det fanns de som tyckte att han var alltför nitisk, barnslig nästan.)

Vingren var också medveten om att kommandoexpeditionen var en guldgruva för den som ville komma över försvarshemligheter. Här fanns inte bara en mängd hemliga handlingar som rörde alla tre vapenslagen, och som mer eller mindre

obehindrat kunde lånas mellan sektionerna, hit kom också rapporter från Sveriges militärattachéer utomlands, rapporter från de allt tätare inköpsresorna till USA, militärstabernas rapporter och orienteringar, handlingar från utrikesdepartementet. Här fanns det mesta som rörde robotvapen. Här fanns dessutom, vilket var ännu känsligare, en stor del av sådant som rörde krigsplanläggningen, inklusive krigsförbandens sammansättning och riksstyrelsens organisation. Visserligen sades ingenting om var riksstyrelsen skulle befinna sig, i vilket bergum, men på kommandot sköttes saker som personal, kommunikationer, lokalers iordningställande. Om främmande makt skulle göra en rankinglista över de mest intressanta myndigheterna i Sverige skulle försvarets kommandoexpedition komma högt upp.

Under de första månaderna på samma arbetsplats var det bara vid ett tillfälle som Per Elof Vingren kom att undra över Stig Wennerström. Det var när Wennerström en dag kom in till honom och frågade efter arméns mobiliseringstabeller. Saken var egentligen inte märkvärdig alls, och Wennerströms förklaring föll sig helt naturlig: han höll på att ställa samman mobiliseringstabeller för flygvapnet, och eftersom han visste att armén hade längre erfarenhet av sådant än flyget antog han att armén hade den bästa uppställningen. Han ville bara se hur den var gjord.

Mobiliseringstabellerna, som i detalj angav hur trupperna skulle mobiliseras i en beredskapssituation, var kvalificerat hemliga – stor röd hemligstämpel med dubbel ram – och eftersom Wennerström bara behövde förstå principen bakom arméns uppställning, och Vingren som chef för inrikesavdelningen hade lärt sig att av princip inte lämna hemliga uppgifter till sådana som inte behövde dem, vare sig de hade en mapp med sitt namn i säkerhetsskåpet eller inte, sade han att javisst, självklart skulle han se till att Wennerström fick tabellerna, och gav sedan order till en av officerarna på armésektionen om att lämna tabellerna till överste Wennerström, men se till att lämna fingerade förband. Wennerström skulle ju förstå principen, hade inget behov av förbanden i sig.

Det var alltså ingenting märkvärdigt, en bagatell förmodligen. Händelsen kom ändå att stanna kvar i medvetandet hos Per Elof Vingren, som en påminnelse om samtalet med Filip Grudemark. Kanske det också var något i Wennerströms sätt att fråga som fått honom att reagera.

I januari 1958 lyckades amerikanerna äntligen få upp en raket runt jorden, fast sedan kom den ur kurs och försvann ut i rymden. Oron var stor i Washington: skulle ryssarna hinna först med att få upp en man runt jorden? På sammanträdena mellan regeringen, krigsmakten och försvarsindustrin var man ense om att detta inte fick ske och diskuterade huruvida rymdprogrammet skulle kunna påskyndas, om man inte skulle kunna hitta en genväg förbi denna stegvisa, metodiska, oerhört tidsödande utveckling med alla dessa sorters raketer. Skulle de inte kunna skicka upp en man i en behållare i stället? En kapsel liksom? Det skulle vara ungefär som att skicka upp den där hunden ryssarna fick upp, och aldrig fick ner.

NATO-länderna i Europa fortsatte att tredskas med amerikanerna om stationeringen av raketbaser och kärnvapenlager på europeisk mark. Norrmännen och danskarna var emot, fransmännen och britterna hade inte heller någon större lust att dra på sig ryska robotattacker för amerikanernas skull. Ett principbeslut om stationeringen togs i Paris, efter flera dygns diskussioner, men det betydde – i princip – att man sköt frågan på framtiden. Européerna ville inte utmana ryssarna, åtminstone inte nu när ryssen hade bomben, hade fått iväg flera interkontinentala robotar och en hund runt jordklotet, nu när Sovjetunionen plötsligt var en stormakt som i vilket ögonblick som helst skulle kunna skicka kärnvapenbestyckade raketer över världshaven, och dessutom hade en bondslug ledare som ingen förstod sig på. Bättre att ligga lågt. Ryssarna hade lagt sin hand över Östeuropa, och höll den kvar där. I Mellersta östern steg Nassers Egypten fram som ledande arabisk nation, med stora ambitioner och med goda relationer till Sovjetunionen som ivrigt underblåste Nassers nationalism med anti-kolonial retorik samt stridsflygplan och pansarbrytande gevär. USA, som försökte sitta på alla stolar samtidigt och dessutom krävde att Nasser skulle ansluta sig till en anti-sovjetisk front för att få låna pengar, hade det betydligt besvärligare. Från Moskva hördes fredstrummornas dån sedan nedrustningsförhandlingarna i FN:s regi brutit samman: ryssarna krävde omedelbart och villkorslöst stopp på alla kärnvapenprov. Chrusjtjov vägrade dessutom erkänna FN:s nedrustningskommission som han ansåg gick i USA:s ledband, han rasade mot stationeringen av amerikanska raketbaser på europeisk mark och tyckte att stormakterna skulle mötas på tu man hand, utan FN:s inblandning. Ryssarna

provsköt en hel serie kärnvapenladdningar, förklarade därefter att de för sin del avbröt alla prov och uppmanade västmakterna att göra detsamma. Amerikanerna, som just skulle sätta igång en serie provskjutningar i Stilla havet, blev rasande, men hade svårt att inför opinionen förklara sin modell med ett kärnvapenstopp kopplat både till kontroll av att stoppet efterlevdes och storleken på de konventionella styrkorna. (Ryssarna hade fler soldater stridsvagnar, automatgevär.) Chrusjtjovs budskap var enklare, slagkraftigare.

Under de diskussioner som fördes på kommandoexpeditionen uttalade aldrig Stig Wennerström några åsikter som stack av mot omgivningen. Han gjorde inga utfall mot varken Sovjetunionen eller USA, ansågs vara USA-vänlig på samma sätt som alla andra var USA-vänliga på kommandot. Hans ibland blottade beundran för sovjetisk underrättelsetjänst var yrkesmässig, hans uppenbara beundran för amerikansk livsstil kunde dock upplevas som närmast tjugig av dem som mest hade med honom att göra. När Per Elof Vingren efter en lunch följde honom till en butik för att köpa gräsfrön, frågade Wennerström expediten efter frön *med korta strån*, sådana hade de nämligen i Amerika. Och under en diskussion vid eftermiddagskaffet på kommandot om hundar som ännu inte blivit rumsrena, höjde plötsligt Wennerström sin röst och berättade att i Amerika fanns en speciell vätska, en *spray*, som man kunde spruta på äkta mattor till exempel. Hundarna gick inte i närheten av en sådan matta.

Till och från arbetet varje dag körde han sin stora röda Rambler, omsorgsfullt utrustad med reservdäck, snökedjor, en hink sand, spade.

I julgranen i det wennerströmska hemmet hade det julen 1957 suttit amerikanska pappersflaggor bredvid de svenska.

Efter ett cocktailparty hos den finske militärattachén gick Ulf Eklind fram till Per Elof Vingren där han stod på trottoaren och väntade på att en av bilarna från kommandot skulle komma och hämta dem. Ambassadbilar, droskor, svarta militärbilar körde fram och försvann därifrån med sina passagerare. Det var kallt, vinterkyla.

- Du, sade Eklind, jag såg att Stig fick åka med ryssarna. Det verkar jävligt konstigt. Det borde man kolla.

Visst hände det att en svensk officer lät sig skjutas hem av en utländsk

militärattaché, men Ulf Eklind hade med viss förvåning sett Stig Wennerström stiga in i ryssarnas svarta bil. Han visste att ryssarna aldrig brukade hjälpa till på det viset. De körde sitt folk till och från alla tillställningar, lät aldrig någon annan åka med, åkte heller aldrig med någon annan.

- Var det Jusjtjenkov? frågade Vingren.

- Ja, sade Eklind.

Den lille svarthårige generalen Semjon Jusjtjenkov var sedan 1954 Sovjetunionens militärattaché i Stockholm.

- Kanske det var för att Stig aldrig träffat Jusjtjenkov förut, sade Vingren.

Han nämnde i alla fall händelsen för Otto Danielsson när denne var uppe hos honom några månader senare, en bit in på det nya året. Danielsson var kriminalkommissarie, chef för byrå II inom säkerhetspolisen, den så kallade ryssroteln, och tillsammans hade de arbetat med flera fall under Vingrens tid på fst/in. De hade fungerat bra ihop, gillat varandra och kommit att umgås även privat. Det var meningen att de skulle fortsätta att hålla kontakt nu när Vingren var säkerhetsansvarig på kommandoexpeditionen. Alltså berättade han vad Eklind sett efter cocktailpartyt hos den finske militärattachén, men inte som en enastående händelse, något som gjorde Wennerström misstänkt, utan som en av flera iakttagelser, om en av flera personer. Däremot sade Vingren inget om diskussionerna med Filip Grudemark i samband med överlämnandet. Det var inte hans uppgift att oombedd diskutera en officer som ett ärende, ett fall. Rollfördelningen var klar: Vingrens uppgift var att rapportera om sina iakttagelser, Danielssons att dra eventuella slutsatser för säkerhetspolisens vidkommande. Det var säkerhetspolisen, inte militären, som hade att vidta nödvändiga åtgärder för att avslöja eventuella brott mot rikets säkerhet.

Otto Danielsson sade ingenting alls.

Denne länge, lätt kutryggige, gråsprängde man i femtioårsåldern hade varit ryssrotelns chef sedan 1953, efter att ha arbetat inom samma rotel sedan krigsslutet. I likhet med de flesta av sina kollegor kom han från enkla förhållanden: ett av fyra barn till en småbrukare från Blekinge. Eftersom han var yngste son tvingades han söka sin försörjning på annat håll sedan den äldre brodern fått överta gården, och därför hade han en dag i slutet av tjugotalet stigit på tåget till Stockholm. Han sökte

värvning i en tid när arbetslösheten blivit massarbetslöshet, men lämnade snart den militära banan, vars inrutade liv och stela ordergivning inte riktigt passade hans kynne. Han sökte sig till polisen, kom under några år att patrullera på Stockholms gator, siktade dock högre än så, var ambitiös, målmedveten och ägnade sina lediga stunder åt att läsa juridik och språk på Hermods i den tvårummare på Metargatan på Södermalm dit han och hans nyblivna hustru hade flyttat, och där de fortfarande bodde tjugo år senare. Han sökte sig till kriminalpolisen, blev spanare och utredare, handplockades därefter till Stockholms säkerhetstjänst, som kom att få en särställning när den hemliga säkerhetstjänsten organiserades av socialminister Gustav Möller och hans statssekreterare Tage Erlander strax före andra världskrigets utbrott. I en tid då Stockholm blev bas för de krigförandes underrättelsetjänster var den störst med sina tvåhundra anställda, stod vid sidan av riksorganisationen och verkade i det område där de utländska ambassaderna låg tätt. Otto Danielsson utsågs till ställföreträdande chef, sedan chef, för vad som kallades spaningsavdelningens tredje underavdelning och som hade de allierades spionage- och sabotageverksamhet på sin lott, inklusive de danska och norska motståndsrörelserna. Efter kriget kom han till ryssroteln sedan han lärt sig ryska - han talade även engelska och tyska - och ansågs vara expert på sovjetiska förhållanden. Han hade rykte om sig att vara en skarp analytiker, beläst, hårt arbetande, intuitiv. Han var ytterst noggrann, hade sinne för detaljer och ett hästminne. Folk i hans omgivning lärde sig att när Otto Dan, som alla kallade honom, drog upp detaljer från gamla utredningar så brukade det vara riktigt, även om ingen annan mindes något. När hans chef, statspolisintendenten Georg Thulin, några år senare ombeds att karakterisera sin byråchef är det den kapaciteten han först nämner: "ett utomordentligt briljant minne". En spanare säger om sin gamle chef: "Han var briljant. Hade hjärna. Han hade ett djup som ingen av de andra cheferna nådde upp till."

För den som träffade honom första gången gjorde han ett vänligt, närmast försynt, intryck. Efteråt kunde det vara svårt att riktigt minnas hur han såg ut. Ansiktet bar inga framträdande drag, stack inte av åt något håll, förutom att det var långsmalt. Det man mindes var kanske den gråblå blicken - vänlig, men granskande, stundtals genomträngande - och så detta att han talade så tyst, nästan mumlande, ibland så att

det var svårt att höra vad han sade. Hans mumlande utläggningar var välbekanta i säkerhetspolisens lokaler på Bergsgatan 48, dessa tanketrådar vilka han spann kring sitt ämne; en väv där mönstret aldrig var givet, där allt var möjligt och kombinationerna oändliga, ett mönster som förändrades allt eftersom samtalet pågick, men där Otto Danielsson var den som bestämde färdriktning och tempo i sökandet efter varpen. Det kunde vara svårt att följa honom. Det kunde vara svårt att få klara besked från honom.

Till hans begåvning hörde också en annan sida, en som var mer besläktad med de dikter han skrev om nätterna och de blommor han odlade med varsam hand ute på landstället i skärgården. Det var hans intuition, hans *Fingerspitzgefühl*. I den krassa värld som är säkerhetstjänstens kunde det reta kollegor när Otto Dan under en samling under takåsarna på Bergsgatan 48 framhärade i sin uppfattning, utan att ha mycket mer än några lösa, knappt synliga trådändar och den intuition han inte bara vågade lita till, utan också hänvisa till. Han kunde tala om ögonkast, en tvekan i steget, en plötslig skiftning i ett ansikte och på det bygga väldiga hypoteser utifrån de brottstycken av verkligheten som fanns till hands: ett hastigt möte, en resa utomlands, ett plötsligt uppdykande i närheten av den sovjetiske militärattachés bostad, ungdomsåren som nazist, homosexualitet – allt kunde passa i väven. Ingen hypotes var alltför vågad, ingen tanke fick lämnas oprövad. Hans misstro var stor, hans misstänksamhet oändlig. "Han var väldigt hemlighetsfull och mystisk", säger en av hans gamla chefer. Mer än en gång hade Otto Danielsson fått rätt, oftare fortsatte man att famla i mörker tills den dag då någon sade stopp, nu kommer vi inte längre. Till saken hör att han hade ett starkt stöd uppfifrån, av sin chef Georg Thulin, statspolisintendenten, landets högste polischef under denna tid före polisens förstatligande, som sällan gick emot sin byråchef. Där fanns även statsministern, Tage Erlander. De hade lärt känna varandra under kriget, under uppbyggnaden av säkerhetstjänsten, och Otto Danielsson hade sedan dess haft flera särskilda uppdrag, av regeringen eller av statsministern personligen, uppdrag av det slag som sällan efterlämnar varken beslutsunderlag eller protokoll. Några gånger hade det handlat om den försvunne Raoul Wallenberg, där Danielsson så diskret som möjligt, någonstans i Europa, hade förhört personer som påstått sig ha mött Wallenberg i Sovjetunionen. I små, intima sällskap hände det att han plötsligt, i all stillsamhet,

berättade en historia som vore den hämtad ur en kriminalroman av Eric Ambler: nattliga möten på billiga hotell, tröstlös väntan i mörkret vid ödsliga gränsövergångar, tågresor genom Europa under antaget namn.

När Otto Danielsson i slutet av 1963 får frågan varför han kom att intressera sig för Stig Wennerström nämner han dottern Christina Wennerströms rymning. Han säger att han sommaren 1957 läst en tidningsartikel om flickans rymning och då dragit sig till minnes ett samtal han haft mer än tio år tidigare. Sommaren 1946 hade överste Curt Kempff, chef för försvarsstabens utrikesavdelning, nämnt Wennerström i samband med en utredning, känd av bara några få högre militärer, kanske också några i regeringen, som Kempff skötte på egen hand och som handlade om hur hemliga uppgifter från den svenske militärattachén i Berlin läckt till tyskarna under kriget. Wennerström hade bara varit ett av hundratalet namn som varit på tapeten, och det visade sig att han inte hade något med saken att göra – läckan fanns på ambassaden i Berlin – men Otto Danielsson säger att han tänkte på diskussionen med Kempff när han läste tidningsartikeln. Han tänkte på att Kempff misstrott Wennerström, inte litat på honom. Kempff hade undrat varför ingenting gjorts när Wennerströms förbindelser med tyskar och ryssar avslöjats under kriget. Och nu, i artikeln om flickans rymning, hade han fått läsa att Stig Wennerström varit Sveriges flygattaché i Washington under fem år. Misstrodd? Betrodd?

Han hade också tänkt på en annan händelse, som låg närmre i tiden. Bara ett par, tre år tidigare hade han bett att få upp akten på Stig Wennerström som fanns hos säkerhetspolisen sedan han läst en rapport som handlade om en svensk överstes kontakter inom Förbundet Sverige-Sovjetunionen, och översten hade visat sig vara Wennerström. Akten hade emellertid aldrig lagts på hans bord – varför visste han inte. Han hade haft mycket annat att göra, och så hade Wennerströms namn sköljts undan igen, bara för att åter dyka upp till ytan när han läste artikeln om flickans rymning. Han hade undrat varför han aldrig fått se Wennerströms akt, men innan han hunnit göra något åt saken berättade nu Per Elof Vingren att Wennerström hade setts hoppa in i en bil med general Jusjtjenkov, den sovjetiske militärattachén. Otto Danielsson visste, lika väl som Ulf Eklind och Per Elof Vingren, att ryssarna inte brukade plocka upp utlänningar i sina bilar, men han visste också att de brukade använda ambassadbilarna för att kunna tala ostört med sina agenter. Otto Danielsson

hade dessutom funderat en del på denne lille skarpskurne general med den intelligent blicken, funderat över vad en general gjorde som militärattaché i Sverige, nu på det fjärde året.

Innan han hunnit gå knackade det på dörren.

Bara en lätt knackning, sedan öppnades dörren. Danielsson hade aldrig sett mannen som plötsligt uppenbarade sig i dörröppningen: klädd i flygets mörkblå uniform, högre och smärt, med vitt tillbakastruket hår. Vingren reste sig upp från sin stol bakom skrivbordet, som för att presentera de båda herrarna för varandra, men innan han hunnit säga något hade mannen, efter ett snabbt ögonkast på Danielsson, tagit ett steg bakåt och stängt dörren. Han hade inte sagt ett ord.

- Ja, du vet väl att det där var överste Wennerström, sade Vingren.

- Nej, sade Danielsson, jag har aldrig träffat honom tidigare.

Efteråt har Otto Danielsson påstått att han såg en outtalad fråga i Per Elof Vingrens ögon, en fråga som handlade om den akt som Danielsson aldrig lyckats få se, om de misstankar som funnits kring Wennerström, en outtalad fråga: *Känner du till hans fall?* Efteråt skulle han anteckna, i sin första promemoria i fallet Wennerström, att han uppfattat det som att Per Elof Vingren varit "på alerten i viss mån".

Först efter sommaren 1958 skulle Otto Danielsson, till sist, få läsa den akt i säkerhetspolisens arkiv som bar Stig Wennerströms namn. Att han inte lyckats få upp den tidigare berodde på att den inte fanns hos polisen på Kungsholmen; i stället hittades den i Grå huset på Östermalm, hos försvarsstaben, inlåst i ett plåtskåp i det rum som varit överste Kempffs, där den låg högt upp på en hylla bland flera andra akter som tillhörde säkerhetspolisen och som Kempff gått igenom när han letade efter läckan från Berlin. Hur den till sist hittades och kom tillbaka dit där den hörde hemma, uppenbarligen efter flera påstötningar, är det ingen som lyckats utröna, men sent hösten 1958 satt till sist Otto Danielsson med akten framför sig på skrivbordet i sitt rum på tredje våningen i huset på Bergsgatan 48. Då visste han också att Wennerström flera gånger hade iakttagits i sällskap med ryssarna, framför allt med militärattachén general Jusjtjenkov, och att umgänget verkade vara något livligare än med andra länders militärattachéer.

Det man vet om akten med Wennerströms namn är att den innehöll flera handlingar

än den som fanns på försvarsstaben, i säkerhetsskåpet hos major Grudemark – en polisintendent minns den som "ett ärende, en bunt, en tjock akt" – och att där bland annat fanns det telegram som skickats i januari 1943 från den tyske militärattachén von Uthman i Stockholm till arméöverkommandot i Berlin, då Wennerström ska ha påstått att ryssarna var beredda att ingå en separatfred med Tyskland. Vilken tackning Wennerström haft för sitt påstående var naturligtvis omöjligt att i efterhand avgöra. Hans motiv var lika svårbedömt. Av telegrammet var det omöjligt att avgöra om han läckt till tyskarna för att han gick deras ärenden, för att han ville visa sig på styva linan eller – vilket också var möjligt – för att han hade sanktion från höga vederbörande som en del av ett mer allmänt utbyte av uppgifter mellan Tyskland och Sverige. I de diskussioner som kom att föras på Bergsgatan skulle emellertid Otto Danielsson hävda att om Wennerström *inte* haft sanktioner uppifrån var det svårt att förstå varför ingen ingripit när detta telegram dechiffrerats och skickats över till försvarsstaben. Svaret på gåtan bakom telegrammet skulle med andra ord ge upphov till nya, besvärliga frågor.

I akten fanns också utskrifter av ett antal telefonsamtal, i huvudsak till och från Wennerströms bostadstelefon mellan mars och oktober 1943, vilka visade att både Stig Wennerström och hans hustru haft ett livligt umgänge med framför allt tyskarna, men också med ryssarna. Otto Danielsson hade, precis som när det gällde telegrammet, svårt att tro att detta skulle ha kunnat pågå månad efter månad, mitt under kriget, med säkerhetspolisens bandspelare rullande, utan sanktion uppifrån. Å andra sidan tydde Stig Wennerströms irritation vid ett tillfälle över hustruns prat – "Låt bli att prata en massa smörja nu när det är telefonavlyssning!" – på att han var noga med vad han sade och inte sade i telefon, vilket möjligtvis pekade åt ett annat håll, bort från både officeren som ville göra sig märkvärdig och den legitime underrättelsemannen. Kort sagt, telegrammen och telefonsamtalen låg där som tydliga men svårtolkade tecken.

I en icke undertecknad promemoria från april 1943 kunde Otto Danielsson läsa att kapten Stig Wennerström "vid skilda tillfällen" sammanträffat med både den sovjetiske militärattachén Nikitusjev och marinattachén Taradin. Förbindelsen mellan dem betecknades som "livlig". Telegrammet från januari 1943 nämns, men Wennerström ska även vid andra tillfällen "sannolikt" ha informerat den tyske

militärattachén om ryska förhållanden – ett antagande som kan ha byggt på de andra telegrammen samt telefonsamtalen. "Ehuru inga bevis föreligga", fortsätter promemorian, "torde det icke få anses uteslutet" att Wennerström även lämnat uppgifter om Tyskland till Sovjetunionen. Stig Wennerström misstänktes alltså för att ha sprungit som en tätting mellan de båda stormakternas representanter, mitt under brinnande världskrig, under säkerhetspolisens goda uppsikt.

Otto Danielsson förstod det inte.

Ändå var det inte telegrammen, telefonsamtalen och promemoriorna (vilka det fanns fler av) som fick honom att reagera djupt och instinktivt. I akten fanns också en promemoria författad av Stig Wennerström själv, *Konfidentiella uppgifter rörande militär rysk underrättelseverksamhet av legat natur i Sverige*, åtta sidor lång, daterad den 8 augusti 1947. I promemorian förklarar Wennerström först att han under mer än ett år varit den officer inom flygvapnet som haft till uppgift att hålla kontakt med den sovjetiske flygattachén i Stockholm och under denna tid hade han "systematiskt" sökt bilda sig en uppfattning om dennes ställning och verksamhet, vilket lett till att han kunnat dra vissa slutsatser, "synnerligen konfidentiella naturligtvis".

Wennerström redogör därefter för den militära underrättelsetjänstens organisation vid den sovjetiska ambassaden i Stockholm. I toppen, skriver han, finns både en militär och politisk chef, stundom förenade i en person, vilket skulle vara fallet i augusti 1947. Överste Pinjugin leder hela verksamheten, "men tidigare var överste Nikitusjev/numera i Moskva/ militär chef och dåvarande överstelöjtnant Pinjugin politisk chef". Denne chef leder arbetet med strama tyglar, kontrollerar personalens arbete och liv in i minsta detalj, håller ett vakande öga över deras partitrohet, leder deras politiska utbildning, håller kontakt med Moskva. Ett ord från honom kan stoppa en militärattachés lovande karriär. Men även cheferna är övervakade, tror Wennerström, av särskilda partikontrollanter inom ambassaden som har det uppdraget i hemlighet: bara Moskva vet vilka de är.

Underrättelsetjänstens arbete består i att översätta och studera alla publikationer av militärt värde, "vilket sker med minutiös noggrannhet", och därefter sammanställs i "omfångsrika kortregister, kartor och tablåer, vilka föras i dubblett i generalstaben i Moskva på en särskild 'nordisk avdelning'". Denna "nordiska avdelning" leder den sovjetiska militära underrättelsetjänsten i Nordens alla länder. Under rubriken "Den

militära verksamhetens inriktning" hette det:

Före årsskiftet 1946/47 synes den militära verksamheten ha varit av allmän natur, d.v.s. utan speciell inriktning genom direktiv från Moskva. Efter årsskiftet synes däremot en detaljerad inriktning ha ägt rum genom att militäravdelningen fått i uppdrag att verkställa ett flertal speciella utredningar. Jag har försökt att rekonstruera en del av de uppgifter, vars lösande helt eller delvis synes åligger flygattachén, och kommit till följande resultat:

Därefter följer sju frågor som ryssarna, enligt Wennerström, vill ha svar på:

1/ I vad mån ägnar sig det svenska flygbassystemet för basering av amerikanskt flyg med hänsyn till fältens storlek, hållfasthet, användbarhet vid olika årstider och möjligheter till skydd åt flygplan och personal?

Hur är marktjänsten och underhållstjänsten organiserad i svenska flygvapnet och i vad mån ägnar den sig för betjäning av amerikanskt flyg?

2/ Vilka äro de lämpligaste platserna för luftlandsättning - med hänsyn till geografiska förhållanden och luftförsvar - på Gotland och Öland, i norra och östra Skåne, innanför västkusten, i Övre Norrland, efter Inlandsbanan, efter Norrlandskusten och i Östersundsområdet?

3/ Vilka möjligheter har flygvapnet att ingripa mot luftlandsättning på Gotland och Åland, i Danmark, i Osloområdet och i Trondheimsområdet?

4/ Vilket stridsvärde kan tillmätas det svenska jaktflyget? Personalens genomsnittliga taktiska skicklighet? Dess förmåga till mörkerflygning? Instrumentflygning? Industrins jaktplanproduktion efter omställning till krigsorganisation? Vilka typer komma att produceras? Jaktens basering i krig? I vilken utsträckning är personalen influgen och markpersonalen trimmad på brittiska och amerikanska jaktplantyper?

5/ I vilken utsträckning förfogar luftbevakningen över ekoradio?

6/ I vilken utsträckning utbildas svenska flygvapnet för ubåtsjakt? Ekoradio?

7/ I vilken utsträckning bedrivs engelsk språkundervisning inom

svenska flygvapnet?

Därefter följer tre frågor som ryssarna vill veta om svensk militär personal: Vilka svenska officerare har efter kriget besökt Storbritannien eller USA? Vilka officerare håller kontakt med militäravdelningarna på den brittiska och amerikanska ambassaden? Vilka officerare sysslar med krigsplanläggning eller underrättelseverksamhet?

Otto Danielsson läste Wennerströms promemoria med stigande förvåning. Sedan bläddrade han igenom den igen för att se om han kunde hitta en signatur. Han hittade ingen, vilket betydde att inte någon av hans chefer läst promemorian; antagligen hade den stoppats in i akten när den varit på försvarsstaben, kanske av Kempff, och hade därför aldrig tidigare funnits hos polisen. Han var den förste i huset som läste den. Han undrade varför ingen på försvarsstaben hade reagerat när de läst den.

Otto Danielssons funderingar gick i dessa banor: Stig Wennerström hade kallat sin promemoria *Konfidentiella uppgifter rörande militär rysk underrättelseverksamhet av legat natur i Sverige*, men svaren på dessa frågor kunde ryssarna knappast inhämta på legala vägar. Frågor om de svenska flygfältens storlek och hållfasthet, marktjänstens organisation, jaktpiloternas utbildning, försvarsindustrins krigsproduktion, luftbevakningens utrustning eller lämpliga platser för landsättning av trupper var inte sådana som en utländsk flygattaché ställde till sina svenska värdar. En sovjetisk militärattaché bad inte det svenska försvarsdepartementet om namnen på de officerare som besökt England eller USA, eller om namnen på dem som arbetar med krigsplanläggning och underrättelseverksamhet. Varje sådan fråga skulle uppfattas som en inblandning i Sveriges inre angelägenheter, vare sig attachén kom från Sovjetunionen, Storbritannien eller USA. Det som Wennerström beskrev var den illegala underrättelsetjänstens verksamhet.

Frågorna stod dock där. Överstelöjtnant Stig Wennerström hade i augusti 1947 lämnat in en beskrivning, antagligen till försvarsstaben, av den sovjetiska militära underrättelsetjänstens verksamhet samt ett antal frågor denna ville ha svar på, och någonstans måste han ha fått frågorna från. Han kan knappast ha hittat på dem, eller gissat sig till dem, utan bör ha fått dem av den ryske flygattachén i Stockholm. Enligt Otto Danielssons uppfattning öppnade sig emellertid inte en sovjetisk

underrättelseman på det här sättet för en officer från väst, åtminstone inte före Stalins död. En sovjetisk flygattaché i Stockholm måste vara ytterst försiktig i umgänget med den svenska officerskåren för att inte dra på sig sina överordnades misstänksamhet. (Knappt två år tidigare hade kryptobiträdet Igor Gouzenkov flytt från den sovjetiska ambassaden i Kanada och lämnat uppgifter till väst som så småningom lett till upprullningen av det sovjetiska atomspionaget.) Stig Wennerström kunde inte ha kommit så långt in under västen på denne sovjetiske underrättelseman med mindre än att han lämnade något i utbyte.

Och utbytet?

Otto Danielsson kastade ner några anteckningar sedan han läst Wennerströms promemoria och lade in dem i akten. Ordet "legal", skrev han, kan endast tolkas så att Wennerström under sina möten med den sovjetiske flygattachén fått dessa frågor, helt öppet, och att Wennerström sedan lämnat över frågorna till ledningen för flygvapnet. Men frågorna skulle aldrig ha ställts av flygattachén utan att Wennerström låtit honom förstå att han hade fullmakt att lämna utbytesmaterial eller, såvitt han inte hade fullmakt, ändå var beredd att försöka besvara dem. Det faktum att Wennerström hade lämnat in sin PM till flygledningen gjorde emellertid att man måste utgå ifrån att den hade granskat uppgifterna, sanktionerat Wennerströms handlande och lämnat någonting i utbyte.

Stig Wennerström bör alltså, resonerade Otto Danielsson, ha haft flygledningens uppdrag att lämna ut material till ryssarna, för att få något i utbyte. Men det fanns också en möjlighet att han agerat utan tillstånd. Det förstnämnda borde kunna gå att ta reda på, det sistnämnda skulle bli en betydligt svårare uppgift.

ANDERS SUNDELIN

Ur *Fallet Wennerström* (1999)